

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MEDENİYETLER İTTİFAKI VE TÜRKİYE AÇISINDAN SONUÇLARI

PROF. DR. HASAN TUNÇ*

GİRİŞ

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin; Batı medeniyeti ile İslam medeniyeti arasında ortaya çıkan önyargı, yanlış anlama ve kutuplaşmalar ortadan kaldırılarak medeniyetler arası bir etkileşim ve karşılıklı anlayış kurmayı amaçlamayan bir hareket olduğu iddia edilmektedir. Bu düşünce içerdiği kavram çerçevesinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayip Erdoğan ile İspanya Hükûmet Başkanı J. L. R. Zapatero tarafından önerilmiş ve Birleşmiş Milletler 2005 Zirvesinde devlet ve hükûmet başkanları tarafından desteklenerek BM bünyesinde bir proje olarak faaliyete geçirilmiştir.

Bugün Birleşmiş Milletler projesi olarak uygulamaya geçirilen “medeniyetler ittifakı” girişiminin, basit bir şekilde sadece Batı medeniyeti ile İslam medeniyeti arasında ortaya çıkan çatışmanın ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir nedene dayandırılması çok yüzeysel bir yaklaşım olarak kabul edilecektir. Girişimin tarihsel gelişim süreci itibarıyla, Batı’nın girişime yüklediği misyon, küreselleşme ve yeni dünya düzeni, misyonerlik, “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi amaç ve hedeflerle ilişkilendirilmeksizin ele alınması sathi bir bakış tarzı olacaktır. Bu nedenle, “medeniyetler ittifakı” girişiminin tarihsel gelişim sürecinin, Batı’nın girişime yüklediği misyon ve girişimin Türkiye açısından sonuçlarının uluslararası stratejik hedefler açısından değerlendirilmesi gerekmektedir.

* Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

“Medeniyetler İttifakı” Kavramı

Girişimi ifade etmede farklı kavramların kullanıldığı görülmektedir. “Medeniyetler ittifakı”, “dinler arası diyalog”, “kültürler arası diyalog” gibi kavramlar kullanılabilir. Yine, Batı medeniyeti ile İslam medeniyetinin etkileşimi içerisinde küresel dünyada ortaya çıkan sorunların çözümünü amaçlayan girişimi ifade etmek için de kullanılmaktadır. “Medeniyetler ittifakı” girişiminin amaç ve hedeflerinin ortaya tam olarak konulabilmesi için bu kavramların neyi ifade ettiği üzerinde durulmalıdır.

Öncelikle ittifak ya da diyalog edecek olanların “medeniyetler” mi “dinler” mi “devletler” mi yoksa “dindarlar” mı olduğu; sonra ise medeniyet, din, devlet ya da dindarların “ittifak” ı mı yoksa “diyalog”unun mu söz konusu olduğu açıklanmalıdır. Ayrıca, varılacak sonuca göre, örneğin girişimden amaçlanan “medeniyetler arası bir diyalogsa” bu durumda da medeniyet ve diyalogun tam olarak neyi ifade ettiği ortaya konulmalıdır.

Bir BM projesi olarak “medeniyetler ittifakı” girişimi esasen Batı ve İslam medeniyeti arasında ortaya çıkan çatışmaların diyalogla çözümü olarak ilan edilmiştir¹. Diğer medeniyetler girişimin odak noktasını oluşturmamaktadır. Bu yaklaşım, S. Huntington’un “medeniyetler çatışması” tezinde ileri sürdüğü, 21. yüzyılın Batı ve İslam medeniyeti arasında ortaya çıkacak çatışmalarla şekilleneceği görüşünün sonucu olarak bu şekilde kendisini göstermiştir.

Girişim, Batı ve İslam medeniyetini vurgulamakla Ziya GÖKALP’le özdeşleşen hars-medeniyet ayrımını reddetmekte ve yeryüzünde Batı medeniyeti karşısında gün geçtikçe güçlenen bir İslam medeniyetinin varlığını kabul etmektedir.

Diğer taraftan “medeniyetler ittifakı” girişiminde “medeniyet” kavramında esas vurgunun “din” üzerine olduğu da ileri sürülebilir. Çünkü Batı tarafından girişimin ortaya çıkış nedenlerinden biri olarak ileri sürülen “İslami terörizm”in İslam dininden kaynaklandığı ve ittifak girişimleri ile İslami terörizmin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı söylenebilmektedir

Vatikan’ın girişimi ifade etmede kullandığı kavram “interreligious dialogue” (dindarlar ya da dinler arası diyalog) tur. Vatikan diyalogu medeniyet ya da din boyutundan çıkarmakta ve dinler boyutuna indirgemektedir.

Ulus devletlerin hâlen hâkim olduğu bir dünyada ittifak ya da diyalogun ancak devletler arasında olabileceği fikri ise konseptte doğrudan devletleri yerleştirmektedir.

Kavramın diğer boyutunda ise “diyalog” ya da “ittifak” kavramları yer almaktadır. Bu iki kavram birbirinden farklıdır. Diyalog, sözlük anlamı itibarıyla monologun zıttı olarak bir konu etrafında iki farklı görüşe sahip iki veya daha fazla kişinin konuşmasını ifade eder. Diyalogda farklı iki görüşün tartışılması esastır. Felsefi olarak diyalog ise iki farklı şekilde kullanılmıştır: Birincisi, Eflâ-tun’un kullanımındadır ki o, diyalogu felsefi anlamda ilk kullanan filozoflardan kabul edilir. İkincisi Hegel ve Hegelcilerin kullanımındadır ki Hegel’de diyalog daha

geniş kullanım alanıyla “diyalektik” adını alır. Diyalog felsefi bir yöntem olarak iki görüşten birinin doğrulanması, diğerinin yanlışlanması olarak düşünülebilir. Doktrin olarak da Hegel ve sonrakilerde yanlışla doğrunun birbirine karıştırılarak harmanlanmasıdır². Bu çerçevede diyalogda bulunacak olanlar her ne olarak ele alınırsa alınsın bu diyalog bir doğrulama-yanlışlama veya sentezleme sonucunu mu doğuracaktır? Diyalog ister doğrulama-yanlışlama ister bir sentezleme olarak ele alınsın, bu yaklaşımın örneğin dinlerin diyalogu açısından gerçekleşmesi söz konusu olabilecek midir?³

Eğer söz konusu olan bir diyalog değil; ittifak ise bu durumda bu kavram nereye oturtulmaktadır? İttifak aynı fikir etrafında birleşmek anlamını içerir. Bu çerçevede “medeniyetler ittifakı” girişiminde hangi medeniyetin görüşlerinde ittifak edilecektir?

Kavramın bu belirsizliği, kavramla ilgili farklı açıklamaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kimi yazarlar, “medeniyetler ittifakı” girişimini küresel düzeyde diyalogu sağlayarak küresel barışın gerçekleştirilmesine katkı sağlayan bir girişim olarak değerlendirmiş ve bu girişimlerin temellerinin Kant’ın ebedî barış kuramına dayandığını belirtmiştir⁴

Medeniyetler arası ittifakın, medeniyetler arası diyalogdan farkının eylem ekseni olduğu ve somut adımlar içerdiği ileri sürülmüştür. Girişim, medeniyetler arasında ortaya çıkan sorunları çözmeye yönelik bir hareket olarak ele alınırsa bir ittifakın varlığından söz edilebilir. Girişim eylem bazlı ortaya çıkmış ve ortaya çıkan sorunları somut projelerle destekleme misyonunu üstlenmiştir. Bu açıdan sorunların çözümü çabasında bir ittifak arayışı ortaya çıktığı söylenebilir. Fakat “medeniyetler ittifakı”ndan söz edebilmemiz için, sorunların çözümünden öte sorunların ortaya çıkış nedenleri, çözüm yöntemleri ve uygulamaya geçirilecek kararların alınması gibi birçok noktada da bir ittifak gerekir.

“Medeniyetler ittifakı”ndan amaçlananın medeniyetler arası uzlaşısı konusunda var olan derin farklılıkların ortadan kaldırılarak ittifak edilen konularda bütünleşmek değil, medeniyetler arası kaçınılmaz bir çatışmayı önlemek olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer deyişle, “medeniyetler ittifakı”nda anlaşılması gerekenin diyalog aracılığıyla kimlik ve kültürlerin çatışmasını önlemeye yönelik bir girişim olduğu ifade edilmiştir.

Medeniyetler İttifakı Girişiminin İlan Edilen İçeriği

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin yürütülmesi için BM bünyesinde Üst Düzey Grup, Danışma Kurulu, Dostlar Grubu ve Sekreterlik oluşturulmuştur. Girişimin en önemli organı Üst Düzey Grup olmuştur. Üst Düzey Grup BM Genel Sekreteri tarafından belirlenen 18 üyeden oluşmuş; Grubun başkanlığını Türkiye ve İspanya Başbakanları tarafından belirlenen iki kişi paylaşmıştır. Grup yürütülecek çalışmaları organize etme görevini üstlenmiştir. BM Genel Sekreterliğine çalışmayla ilgili bir rapor sunulmasıyla Grubun görevi sona ermiştir. Girişimin

kurumsal bir yapıya kavuşması amacıyla BM Genel Sekreterliği tarafından eski Portekiz Cumhurbaşkanı Jorge Sampaio, BM Genel Sekreteri Medeniyetler İttifakı Yüksek Temsilcisi görevine atanmıştır. Ayrıca BM Genel Sekreterliği bünyesinde bu işle meşgul bir birim oluşturulmuştur.

Girişimin en yetkili organı olan Üst Düzey Grup tarafından 13 Kasım 2006 tarihinde “Üst Düzey Grup Raporu” yayımlanmıştır⁵. Rapor, dünyanın tehlikeli boyutlara varan bir dengesizlik içinde bulunduğunun, geçtiğimiz yüzyılın birçoğu açısından eşi görülmemiş gelişme, refah ve özgürlük getirirken diğerleri için bu dönemin ezilme, aşağılanma ve mahrumiyet getirdiğinin kabulü ile başlamıştır. Bu şekilde adaletsizlik ve eşitsizlikle beslenmekte olan algılamaların, çoğu zaman uluslararası istikrarı tehdit eder bir biçimde “medeniyetler arası bir çatışmaya” yol açtığı fakat bu çatışmanın ortaya çıkış nedenlerinin kimlik temelli medeniyetler arası farklılıklar ya da medeniyetlerin çatışmasını tetikleyen kimlik temelli kategorizasyonlar yerine güçlü ve güçsüz, zengin ve fakir gibi ayrımlar ya da farklı politik gruplar, sınıflar, meslekler ya da uluslararası farklar üzerinde durmanın daha doğru olacağı ifade edilmiştir. Bu çerçevede Rapor’da “medeniyetler ittifakı” girişimi toplumlar arasında köprüler kurma, diyalog ile anlayış geliştirme ve dünyadaki dengesizliklerin üzerine gitmek amacıyla oluşturulmuş ortak siyasi bir irade olarak değerlendirilmiştir.

Rapor, ulusal, bölgesel ve mahallî düzeylerdeki idareler, hükümetler, uluslararası örgütler ve sivil toplum için uygulanabilir bir eylem programı önermektedir. Rapor’da programın, dünya ulusları ve kültürleri arasında düşmanlığı azaltmaya ve uyumu geliştirmeye yardımcı olacağı umulmaktadır.

Rapor’da eğitim, gençlik, göç ve medya gibi bazı eylem alanları öngörülmuş ve tavsiyeler geliştirilmiştir. Eğitim alanında vatandaşlık ve barış eğitimi, küresel ve kültürler arası eğitim, lisansüstü ve akademik seviyede değişim programları, medya okuryazarlığı eğitimi, yeni teknolojiler ve İnternete erişim; gençlik alanında gençliği harekete geçirmek için fırsatlar geliştirme, değişim programları, kültürel yabancılaşmanın önlenmesi, katılımın sağlanması; göç alanında ayrımcılıkla mücadele, genişletilmiş yapıcı diyalogun her seviyede desteklenmesi, liderlik; medya alanında da medyanın ittifakı şekillendirmesi eylem adımları olarak tespit edilmiş ve tavsiyeler getirilmiştir.

Rapor’da tavsiyelerin hayata geçirilmesi için yapılması gerekenlerden biri olarak “Hükümet, uluslararası kuruluş, sivil toplum ve özel sektör temsilcilerinin ortaklık geliştirmeleri ve eylem taahhütlerinde bulunmaları için düzenli bir iletişim sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler nezaretinde bir Medeniyetler İttifakı Forumu kurulmalıdır.” fikri ileri sürülmüştür. Bu Forum oluşturulmuş ve ilki İspanya’da ikincisi Türkiye’de gerçekleştirilmiştir.

Nisan 2009’da İstanbul’da düzenlenen Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu sonucunda alınan kararlar şunlardır:

1. "Medeniyetler ittifakı" için global gençlik hareketi,
2. Diyalog kaffe,
3. Yeniden güven kurmak, köprüleri yeniden inşa etmek,
4. İttifak burs programı,
5. Plural + (gençlik film festivali),
6. Çok kültürlü dünyada İş yapmak,
7. Dünyada medya eğitim politikalarının hazırlanması,
8. Hızlı tepki veren medya ağı kurulması,
9. İttifak araştırma ağı,
10. Dinler ve ittifaklar hakkında bir eğitim programının başlatılması.

Ayrıca, "medeniyetler ittifakı"nın hayata geçirilmesi için girişime taraf devletlerce ulusal planların oluşturulması öngörülmüştür. Türkiye 2008-2009 yıllarını kapsayan ulusal planını hazırlamış ve ilan etmiştir⁶. Ulusal planda çeşitli konferans, seminer, etkinlik, burs programları, şenlikler, ödül törenleri, sportif faaliyetler, akademik faaliyetler, ziyaretler ve belgeseller düzenlenmesi gibi birçok ortak faaliyet gerektiren proje yer almıştır.

"Medeniyetler ittifakı" girişiminin ilan edilen içeriğinde doğrudan siyasal, ekonomik ya da askerî bir yön bulunmamaktadır. Girişim, çatışmaları engelleyici uluslararası kültürel bir diyalog anlayışı olarak ilan edilmiştir.

"Medeniyetler ittifakı" dünya çapında bir girişim olarak ortaya çıkmıştır. BM'nin bu girişimi sahiplenmesi "medeniyetler ittifakı"nın küresel bir düzeyde sürdürülmesine imkân sağlamaktadır.

Tarihsel Gelişim

"Medeniyetler ittifakı" girişimini "küreselleşme, yeni dünya düzeni, yeni çağ, Büyük Orta Doğu Projesi" gibi amaç ve hedeflerle birlikte ele alırsak tarihsel köklerini çok eskilere götürmemiz mümkün olur⁷. Fakat bu yaklaşım, çalışma konumuzun kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle "medeniyetler ittifakı"nın içerdiği konsept çerçevesinde tarihsel gelişimine bakmamızda fayda vardır.

"Medeniyetler ittifakı" girişiminin, ortaya çıkış nedeni her ne gerekçeyle ele alınırsa alınsın Batı kaynaklı bir girişim olduğu açıktır. "Medeniyetler ittifakı" girişimi özünde Batı'nın İslam dünyasına yönelik bir diyalog çağrısını taşıdığı ifade edilmektedir.

1996 yılında yayımlanan Huntington'ın "medeniyetler çatışması" tezi, "medeniyetler ittifakı" girişiminin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Aslında, Türkiye açısından "medeniyetler ittifakı" girişimi çok da yeni bir adım değildir. 2002 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in çabalarıyla, AB-İKÖ Ortak Forumu çerçevesinde üye ülkelerin Dışişleri Bakanları İstanbul'da bir araya gelmişlerdi. Türkiye bu dönemde "köprü ülke" kimliğini ön planda tutsa da Forumda İKÖ üyesi Müslüman bir ülke olarak bulunmuştur.

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin ortaya çıkışında Mart 2004’te İspanya’nın başkenti Madrid’de El-Kaide’nin gerçekleştirdiği terör saldırısında 191 kişinin ölmesi bir sebep olarak kendisini göstermiştir. Bu saldırı sonucu İspanya Hükûmet Başkanı, Batı ile İslam medeniyeti arasında bir diyalog kurma çabasına girişmiştir.

Yeni Dünya Düzeninin Bir Aracı Olarak Medeniyetler İttifakı

Yeni dünya düzeninin bir aracı olarak “medeniyetler ittifakı” girişimi, ABD’nin 21. yüzyıldaki Amerikan tek kutupluluğunun altyapısını hazırlamak ve kendisine potansiyel rakip olabilecek bütün ülkelere karşı bu tek kutupluluğu savunma ve geliştirme stratejisi izleme hedefinin bir sonucudur.

“Küreselleşme, yeni dünya düzeni, Büyük Orta Doğu Projesi, kaostan düzene, yeni çağ, medeniyetler çatışması ve medeniyetler ittifakı” gibi bulunan siyasi ortama göre çeşitli şekillerde karşımıza çıkan, yeni dünya düzeninin oluşturulmasında üç güç kaynağından bahsedebiliriz: Askerî güç, ekonomik güç, askerî ve ekonomik gücün birleşiminden oluşan güç.

Emperyalist politika izleyen bir ülke açısından en tercih edilen güç kaynağı askerî ve ekonomik gücün bileşkesi olan güçtür. 2. Dünya Savaşından sonra SSCB’nin atom bombasını bularak Amerikan askerî gücüne yaklaşması, Avrupa ve Japonya’nın ise ekonomik alanda ABD’nin büyük üstünlüğüne son vermesi, ABD’nin sahip olduğu askerî ve ekonomik güç bileşkesinin yönünü esasen askerî üstünlüğe döndürmüştür. Bugün Amerikan tek kutupluluğunun dayandığı ana dinamik, Amerikan askerî üstünlüğüdür⁸. ABD, ekonomik gücü ile bir Amerikan tek kutupluluğu oluşturabilecek ekonomik kapasiteye sahip değildir. ABD, mevcut tek kutupluluğu bir geçiş dönemi olmaktan çıkararak yapısal bir nitelik kazandırmak amacı ile en büyük üstünlüğünü oluşturan askerî gücünden faydalanmakta, dünyanın 21. yüzyılda da temel enerji kaynağı olacak petrol ve doğal gaz üzerinde kuracağı denetim ile imparatorluğa meydan okuyacak diğer büyük güçlerin baskı altına alınabileceğini düşünmektedir⁹.

ABD’nin Orta Doğu ve Orta Asya’da uzun süre rahat bir hâkimiyet oluşturması, bu coğrafyanın antiamerikanizm üreten yapısının ortadan kaldırılmasına bağlı görülmektedir¹⁰. Bunun yolu ise bu coğrafyada ılımlı İslam’ın gelişmesinden ve antiamerikanizm anlayışından uzak siyasal yapıların oluşturulmasından geçmektedir¹¹. İşte, “medeniyetler ittifakı” girişimi de bu amaçların bir sonucu olarak kendisini göstermiştir.

Yeni dünya düzeninin tasarımcıları “dünya birliği” için “dünya örgütü, dünya ekonomisi, dünya dini” oluşturulması gerekliliğini hararetle savunmaktadırlar. Peki, dünya dini, hangi dindir? Elbette, Batı kaynaklı yeni dünya düzeninin tasarımcılarına göre İslam dini değildir. Yeni dünya düzeni tasarımcılarına göre dünya dini kendi dinleri olan Hristiyanlıktır. Amaçları dünyayı sadece parasal açıdan değil din açısından da yönetmektir¹².

Tarihte görüldüğü gibi “Yeni Dünya Düzençileri”, dinleri sürekli kendi din anlayışlarına dönüştürmek ve bu yolla insanları ve toplumları kendi hâkimiyetleri altına alabilmek için, başta Yahudilik ve Hristiyanlık kurumları ve din adamlarıyla sıkı ilişkiler kurmuşlardır.

Medeniyetler Çatışmasının Antitezi Olarak Medeniyetler İttifakı

Medeniyetler çatışması tezi Samuel P. Huntington’ın 1993 yılında *Foreign Affairs* dergisinde yayımlanan bir makalesi ve bu makalenin ilgi görmesiyle, 1996 yılında yayımlanan “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması” (The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order) kitabı ile savunulmuştur. Bu tez, 11 Eylül saldırıları ve bu saldırılara karşılık olarak ABD ve Avrupa’nın İslam dünyasını hedef göstermesi ile adından sıkça söz ettirmeyi başarmıştır.

Huntington medeniyetler çatışması tezinde, 21. yüzyılın yeni dünyasını Fukuyama’nın “tarihin sonu” tezine karşılık olarak büyük mücadelelerin var olacağı bir yüzyıl olarak öngörmüştür. Anılan mücadelelerin temelinde ideolojik veya ekonomik nedenlerin değil, farklı medeniyetlerin hâkim olma mücadelelerinin bulunacağını savunmuştur. Dünyada hüküm süren medeniyetleri Batı, Konfüçyus, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri olarak tasarlayan Huntington, Soğuk Savaş döneminde ittifakların iki süper güç etrafında toplanan devletlerce oluşturulduğunu, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ise kimlik ve medeniyet eksenli ittifakların ön plana çıktığını ileri sürmüştür. Huntington bu sürecin şekillenmesinde “Biz kimiz ve nereye aidiz?” sorularının önem kazandığını belirtmiştir¹³.

Huntington’ın medeniyetler çatışması tezini ortaya atmasıyla birlikte tezin lehine ve aleyhine birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunun yanında bu tez ile neyin amaçlandığı, ABD ve Avrupa’nın bu tezin desteklenmesinde ne gibi rolünün veya çıkarının bulunduğu tartışmaları gündemi daha fazla meşgul etmiştir. Bu tartışmalarla Türkiye de fazlasıyla meşgul olmuştur.

Bu çerçevede medeniyetler çatışması tasarımı ile medeniyet eksenine “din” unsurunun yerleştirildiğini ve bu açıdan tezde işlenen Batı’nın çatışma içerisine düşeceği medeniyetin İslam medeniyeti mi yoksa İslam dini mi olduğunun sorgulanması gerektiği belirtilmiştir¹⁴. Çünkü bu görüşü ileri sürenlere göre, İslam medeniyetini temsil eden ülkelere baktığımız zaman bu ülkelerin birkaçı hariç olmak üzere neredeyse tamamına yakınının ekonomik ve askerî olarak Batı ülkeleri ile yarışamayacak derecede güçsüz oldukları görülür. Ayrıca bu ülkelerin çoğunun ekonomik sıkıntılar içinde bulunduğu, yapısal iç sorunlar yaşadığı, açlık ve yoksullukla boğuşmakta oldukları, kendi içlerinde bile bir bütünlük oluşturamadıkları aşikârdır. Bu nedenle bu ülkelerin, Batı ülkelerince oluşturulan Avrupa Birliği benzeri bölgesel bir yapılanmaya giderek veya güçlü İslam ülkeleri

etrafında toplanarak Batı'ya karşı bir güç oluşturmaları pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle de asıl hedefin İslam dini olduğu söylenebilir.

Diğer bir görüşe göre medeniyetler çatışması tezi, Batı medeniyetinin çatışma iklimi hazırlama arzusunu destekleyen ideolojik bir fikrî yaklaşım olarak sınırsızca hazırlanmış ve uygulamaya konulmuş bir argüman olarak ele alınmalıdır¹⁵. Bu tez, Batı medeniyetinin çıkarlarına hizmet etmek amacı gütmektedir. Medeniyetler çatışması tezi içerisinde bir savaş hazırlığının psikolojik propagandasını taşımaktadır. ABD'nin bir dış politika aracı olarak hazırlattığı tez "İslam düşmanlığı yaratmak" felsefesi üzerine oturtulmuştur¹⁶. Asıl amaç gücünü kaybeden Batı medeniyetinin gücünü koruyabilmesi için eskiden beridir sürdürdüğü sömürgeci politikaların devam ettirilmesi gerekliliğidir. Bu durum kapitalizmin ilerlemesi ve gelişmesinin ancak kendisine yeni düşmanlar veya mücadele alanları yaratması gerekliliğinin bir sonucu olarak da ele alınabilir. Bugünün konjonktüründe sömürüye en müsait alan dünyanın enerji kaynaklarının büyük bir kısmına sahip ve aynı zamanda Batı'ya kafa tutamayacak derece siyasi, ekonomik ve askerî açıdan güçsüz, ama gün geçtikçe Batı dünyası için bir tehdit olarak güçlenen İslam coğrafyasıdır. Batı'nın İslam coğrafyası üzerinde siyasi ve ekonomik çıkarlar elde edebilmesi ise İslam medeniyetinin bir düşman olarak yaratılmasını zorunlu kılmaktadır. Batı karşısında, İslam medeniyetinin düşmanlaştırılması İslam coğrafyasında yeni Usame bin Ladinlerin yeni Saddam Hüseyinlerin yaratılmasını gerektirmektedir. Batı'nın kılıfı ise kendilerince yaratılan bu teröristlere karşı bir özgürlük ve demokrasi mücadelesi olarak kendini göstermektedir. Medeniyetler çatışması tezi de bu amaca hizmet eden psikolojik bir propagandanın başka bir şey değildir.

Bir diğer açıdan medeniyetler çatışması tezi ile Batı'nın tüm dünyayı Batılılaştırmak, bir diğer deyişle Hristiyanlaştırmak istemesi olduğu ileri sürülmüştür¹⁷. Diyalog Batı tarafından misyonerlik faaliyetinin bir aracı olarak kullanılmakta, bir misyon olarak görülmektedir. Bu görüşü ileri sürenlere göre bu hedefin önündeki en büyük engellerden biri de İslam'dır¹⁸. O hâlde İslam'ın zayıflatılması, ortadan kaldırılması gerekir. Bunun için etkili girişim ise doğrudan İslam dünyasına karşı bir savaş açmak değil, İslam dinini sınırsızca terörist olarak karikatürize etmektir. Böylece Batı'nın asıl amacı İslam'a karşı olan savaşı dünyaya "İslami terörizm"e karşı savaş olarak sunarak kendini haklı bir konuma yerleştirmektir.

Diğer bir kısım yazar ise medeniyetler çatışması tezini bu ekseninde ele almamış, bu tezi dünya tarihi boyunca süregelen kutuplaşmaların nedeni-

Türkiye'de dinler arası diyalog olarak bilinen yaklaşım Vatikan'ın resmî kullanımında, dinler veya dindarlar arası diyalog olarak ele alınmaktadır.

nin 21. yüzyılda farklı bir temele kayacağını ortaya koyan bir çalışma olarak değerlendirilmiştir¹⁹. İdeolojik ya da ekonomik eksenli kutuplaşmaların 21. yüzyılda kimlik ve medeniyet eksenli kutuplaşmalara kayacağını tespiti ve elbette söz konusu medeniyetlerin birbiriyle uyumsuzluğuna ya da muhalefetine ilişkin açık olan değerlendirmeler ötesinde, medeniyetler çatışması tezinin arkasında savaş tellallığı yapmaya çalışan bir Huntington aramak başvurulabilecek en kolay çıkar yol olarak değerlendirilmektedir.

“Medeniyetler ittifakı” projesi, medeniyetler çatışması tezinin bir antitezi olarak ortaya çıkmakla, medeniyetler arası bir çatışmanın bulunduğunu kabul etmiştir. Bununla birlikte, çatışmanın kaynağı medeniyetler çatışması tezinde ileri sürüldüğü gibi din değil, ekonomik ve siyasal çıkardır.

Diğer taraftan “medeniyetler ittifakı” tezini, medeniyetler çatışması tezinin bir antitezi olarak görmekte de her iki tezin de Batı kaynaklı olması ve esasen Batı’nın çıkarlarına hizmet etmesi nedeniyle sakıncalı bulunmaktadır. Her iki tez de esasen Batı’nın çıkarlarına hizmet ettiği için “medeniyetler ittifakı” tezinin, medeniyetler çatışması tezinin bir antitezi olarak değerlendirmesi pek doğru görünmemektedir.

Misyonerliğin Bir Aracı Olarak Medeniyetler İttifakı

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin, dinler arası bir diyalog olarak ele alınmasının imkânsızlığı açıktır. Çünkü Türkiye’de dinler arası diyalog olarak bilinen yaklaşım Vatikan’ın resmî kullanımında, dinler veya dindarlar arası diyalog olarak ele alınmaktadır. “Interreligious Dialogue” kavramını böyle kullanmakla Hristiyanlar, her vesileyle söyledikleri ve diyalog sürecinde de zaman zaman ifade ettikleri gibi, insanlığın tek kurtuluş dininin Hristiyanlık olduğunu öne sürdüklerinden Hristiyanlığı hiçbir dinle eş tutmak istememektedirler²⁰

Konuyla ilgili başka önemli bir noktaya daha işaret etmek gerekir. Bu, dinler arası diyalogun, Batı’da son dönemlerde artan İslâm’a yönelişlerin önünü kesme gibi psikolojik bir ortam yaratmasıdır. Böyle bir yan etki, baştan düşünülün veya düşünülmesin sonuçta taraflar dinler arası diyalog yaparak ortak değerlerini öne çıkaracaklarına göre, bu insanlar da bir dinden diğerine geçme gereği duymayacaktır. Çünkü bu söylem, “Bütün dinler aynıdır.” gibi psikolojik bir etki yaratacağı gibi, tam aksine dinlere bağlılığı gevşeterek bir dinden diğerine geçişi de kolaylaştıracaktır. Tabii bu son durumdan, kim siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan daha etkin olabilirse, o kazançlı çıkacaktır.

Dinler arası diyalogun Batı’da halkı nasıl etkilediği bilinmemekle birlikte, Türkiye’de ve diğer İslâm ülkelerinde diyalog sonrası hızlandırılan misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak Hristiyanlaştırılanların sayısının arttığı gerçektir. Dolayısıyla dinler arası diyalogun, İslam dünyasında İslam’a bağlılığı gevşetici ve koparıcı psikolojik bir etki doğurduğundan söz edilebilir²¹.

Medeniyetler İttifakının Türkiye Açısından Sonuçları

Türkiye, “medeniyetler ittifakı” girişiminin eş başkanlığını yürüten bir ülke olarak girişimde önemli bir misyon yüklenmiştir. “Medeniyetler ittifakı” tezi ile Batı’nın yukarıda ifade etmeye çalıştığımız amaçlarına rağmen, Türkiye’nin bu girişimde öncülük etmesinin acaba bir anlamı bulunmakta mıdır? Her ne kadar Batı’nın “medeniyetler ittifakı” girişiminde kendi açısından bazı çıkarları bulursa da Türkiye açısından da bazı ulusal çıkarları bulunabilir mi? Yoksa tam aksine bu girişim Türkiye’nin ulusal güvenliği ve çıkarları açısından bir tehlike mi oluşturmaktadır? Batı’nın girişime yüklediği misyonu göz önüne alırsak böyle bir endişe kendini daha fazla göstermektedir.

Bilindiği gibi, “medeniyetler ittifakı” girişiminin eş başkanlığını Türkiye ve İspanya üstlenmiştir. İttifakın bir tarafını İslam medeniyetini temsilen Türkiye, diğer tarafını da Batı medeniyetini temsilen İspanya oluşturmaktadır. Acaba bu durum, Türkiye’nin İslam medeniyeti içerisinde yer aldığı kabulü anlamında yorumlanabilir mi? Elbette bu soruya sadece Türkiye’nin girişimin bir tarafı olması nedeniyle, İslam medeniyeti içerisinde yer aldığı söylemek gibi basit bir gerekçeyle olumlu cevap vermek mümkün değildir.

Türkiye, Osmanlıdan gelen kültürel yapısı ve tarihî birikimiyle, bir taraftan İslam’la özdeşleşmiş değerleriyle İslam medeniyeti içerisinde bulunmakta diğer taraftan Cumhuriyetin kuruluşuyla laiklikle birlikte seküler değerler ve modernleşme adına Batılılaşmayı getiren bir kimlik ve kültür ile Batı medeniyeti içerisinde yer almaktadır.

“Medeniyetler ittifakı”nda Türkiye’nin İslam medeniyetini temsilen girişime taraf olması, Hungtinton’ın medeniyetler çatışması tezinde ileri sürdüğü merkezî İslam medeniyetinin bir ülkesi olma hedefini mi taşımaktadır? Hungtinton tezinde medeniyetler bazında ülkeleri üye ülke, yalnız ülke, merkez ülke, bölünmüş ülke ve kararsız ülke olarak sınıflandırmakta ve Türkiye’yi kararsız ülke sınıfına koymaktadır. Kararsız ülkeyi ise, kendine ait bir medeniyeti olan, ancak liderlerinin (halka rağmen) bu medeniyeti terk etmeyi ve başka bir medeniyete geçmeyi amaçladığı bir ülke olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, Hungtinton Türkiye’nin kendi medeniyetini terk ederek Avrupalı olma amacına yönelik girişimlerinin başarısız olduğunu da ifade etmektedir. Türkiye bu nedenle tam olarak ne Batılı olabilmiş ne de Doğulu; iki medeniyet arasında yalnız ve kimliksiz bir duruma gelmiştir.

Kimilerine göre, her ne kadar Türkiye “medeniyetler ittifakı” girişimiyle İslam medeniyetinin temsilciliğini üstlense de Türkiye’nin İslam medeniyetinde merkez bir ülke konumuna gelmesi pek mümkün gözükmemektedir. Türkiye devlet olarak laik yapısıyla, İslam ülkeleriyle arasına bir mesafe koymuştur. Bu nedenle de Türkiye’nin İslam medeniyeti ile bütünleşme girişimlerinin, Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin getirdiği birikimlerle çatışma sonucunu doğurması

hiç de kaçınılmaz değildir. Ayrıca, Türkiye'nin 1950'lerden günümüze AB üyesi olma arzusu da bunu engellemektedir.

Diğer taraftan Türkiye, Batı medeniyeti içerisinde bir ülke de olamamıştır. Türkiye'nin 1950'lerden günümüze AB kapılarında oyalanması bunun bir göstergesidir. AB'nin Türkiye'yi oyalama politikası kendi çıkarıdır. Çünkü Türkiye'nin İslam medeniyeti ile bütünleşmesi AB için çok tehlikeli bir gelişme olacaktır. Bu nedenle Batı bir taraftan Türkiye'yi kendi medeniyetinde istemekte diğer taraftan da İslam medeniyeti ile bütünleşmesi açısından ortaya çıkacak tehlikeyi önlemek için tamamen de kopmasını istememektedir. Bu bakışla yıllardır Türkiye'yi oyalama politikası yürütmektedir.

Türkiye'nin İslam medeniyetinin merkezi olması, Türkiye'nin tamamen İslam kurallarını uygulamasını gerektirmeyebilir. Türkiye diğer İslam ülkelerinden laik yapısıyla farklılık göstermekle birlikte, bu yapısıyla İslam medeniyetinin merkez bir ülkesi olabilir. Yani Türkiye'nin İslam medeniyetinin merkez bir ülkesi olması, Türkiye'nin bazı İslam ülkelerinin benimsediği devlet rejimini benimsemesini zorunlu kılmaz. Türkiye'nin; laik devlet yapısı ve Müslüman nüfusu ve gelenekleri ile İslam ülkeleri arasında sempati uyandırdığı gibi nüfus çoğunluğu, tarihsel dokusu, askerî ve ekonomik gücü ve demokratik yapısı ile İslam medeniyetinin merkez ülkesi konumuna gelmesi kaçınılmaz olabilir.

"Medeniyetler ittifakı" içeriğinde Türkiye köprü ülke kimliğinden "merkez ülke" kimliğine kendisini taşımaktadır. Türkiye "merkez ülke" kimliği ile sadece Asya ve Avrupa'nın ortasında bir köprü üstlenmek misyonundan Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu'yu kapsayan ve sorunların hâlâ çözülmediği geniş coğrafya üzerinde kendini merkezî bir konuma yerleştirmeye çalışmalıdır.

Türkiye'nin "medeniyetler ittifakı" girişimine taraf olmasıyla, İslam medeniyetinin merkez bir ülkesi olma amacının bulunmadığı, "tam olarak içinde bulunmadığı İslam medeniyeti ile yine tam olarak içinde bulunmadığı Batı medeniyeti" arasında bir yakınlaşmanın, diyalogun ve etkileşimin sürmesine önderlik ederek her iki medeniyetin değerleriyle beslendiği kendi kimlik ve kültürünün gelişmesine katkı sağladığı da ileri sürülebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin "medeniyetler ittifakı" girişiminde oynadığı rolün İslam medeniyetinin temsili olarak değil, bir ara buluculuk olarak ele alınması gerektiği ifade edilebilir.

Hungtington tezinde medeniyetler bazında ülkeleri üye ülke, yalnız ülke, merkez ülke, bölünmüş ülke ve kararsız ülke olarak sınıflandırmakta ve Türkiye'yi kararsız ülke sınıfına koymaktadır.

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin Türkiye açısından sonuçlarının değerlendirilmesinde olumlu ya da olumsuz görüşler ileri sürülmektedir. Kimileri Türkiye’nin bu girişimini ulusal çıkarlar açısından sakıncalı olduğunu ileri sürerken tabiidir ki bu görüşe katılmayanlar da bulunacaktır.

Olumlu değerlendiren yaklaşıma göre, öncelikle “medeniyetler ittifakı” girişiminin Türkiye’nin ilk kez küresel bir girişimin önderliğini üstlenmesi açısından önemli olduğu ifade edilmiştir²². Girişim kurumsallaşma, etkinlik, caydırıcılık, ittifakın sağlanması için küresel düzeyde bağlayıcı kararların alınabilmesi gibi bazı sonuçları henüz tam anlamıyla gerçekleştiremese de BM’ce benimsenen ve desteklenen bir girişim olarak önem taşımaktadır.

Türkiye’nin “medeniyetler ittifakı” girişimini desteklemesinin, Türkiye’nin AB üyeliği sürecine katkı sağlayacağı ileri sürülmüştür²³. Türkiye’nin AB üyeliğinde kültür farklılığı, üzerinde sıkça durulan bir konudur. Fakat AB’nin küresel bir güç olma yönündeki hedefini, geniş bir coğrafya üzerinde hüküm süren İslam ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak gerçekleştirebileceği kaçınılmazdır. Batı ile İslam dünyası arasında olumlu ilişkiler sağlayabilecek en etkin ülke ise Türkiye’dir. Türkiye, bu durumun farkında olarak Batı’nın İslam dünyası ile ilişki kurabileceği en etkin devletin kendisi olduğu gerçeğini AB’ye karşı bir koz olarak kullanma eğilimindedir.

“Medeniyetler ittifakı” girişiminin Türkiye’nin uluslararası imajına olumlu katkıda bulunduğu ileri sürülmüştür. Türkiye’nin küresel düzeyde bir diyalog girişimine öncülük etmesi gerek Batı ülkeleri ve gerekse İslam ülkeleri nezdinde Türkiye’nin uzlaşmacı ve yapıcı bir yaklaşıma ve imaja sahip bir ülke olduğunu göstermektedir²⁴. Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğini elde etmesinde 151 ülkenin desteğini almış olması dikkate değer bir konu olarak ele alınmıştır. Sadece Batı destekleseydi Türkiye’nin alacağı oy 80 civarı, Doğu destekleseydi 60 civarı olacaktı. Türkiye’nin hem Batı’nın hem Doğu’nun desteğini almış olması, uluslararası politikalarda artan etkisinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Özetle bu görüşleri ileri sürenlere göre “medeniyetler ittifakı” projesi, Türkiye’nin bir medeniyet hamlesi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye’nin girişimdeki konumuna ve girişime öncülük etmesine, Türkiye’nin ulusal çıkarları açısından olumsuz yaklaşanların ilk eleştirisi laiklik ilkesinden, “devletin tüm dinlere eşit mesafede durması” gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Bir diğer olumsuz yaklaşım Türkiye’nin ulus devlet kimliğinden kaynaklanmakta ve Türkiye’nin ulus devlet kimliği vurgulanmaktadır.

Türkiye içerisinde Avrupa’yı medeniyetin tek temsilcisi olarak gören kesimler ise Türkiye’nin bu yeni yaklaşımından rahatsız olmakta ve Türkiye’nin İslam dünyasının avukatlığını üstlenmekten vazgeçmesi fikrini öne sürmektedirler.

Türkiye'nin "medeniyetler ittifakı" girişimine öncülük etmesi, Batı ile olan ilişkilerini yeniden tanımlaması ve kendine uluslararası ilişkilerde merkezî bir misyon kazandırmasıyla anlam kazanabilecektir. Bu yaklaşım ile Türkiye, Avrupa'nın medeniyetin tek merkezi olmadığını kabul etmeli, kendi kültürel bütünlüğü içerisinde kalarak Batı medeniyetini ulaşılması gereken bir hedef değil, ilişki kurulabilecek bir medeniyet örneği olarak kabullenmelidir. Bu yaklaşım, Batı karşısında Türkiye'nin ciddi bir psikolojik dönüşümünü ve kendine dönüşünü ifade edecektir. Böylece Türkiye son bir buçuk asırdır Avrupa'yı medeniyetin beşiği ve tek temsilcisi görme psikolojisinden kurtulacak ve Batı karşısında özgüvenli bir duruş ile psikolojik bir üstünlük yakalayabilecektir. Türkiye AB üyelik sürecinde de bu psikolojik yaklaşım ve temsil ettiği medeniyet kimliği ile hareket etmelidir²⁵. Bu yaklaşım Türkiye'nin AB tam üyeliğinin reddedilmesi durumunda, Türkiye açısından ortaya çıkabilecek moral bozukluğunun etkilerini de yok edebilecektir.

Avrupa'nın yıllardır ders vereceği bir öğrenci olarak gördüğü Türkiye'nin, kendi medeniyet kimliği ve yeni yaklaşım ile Avrupa karşısında durması, Avrupa'ya rahatsızlık verecektir.

SONUÇ

"Medeniyetler ittifakı", yeni dünya düzeni kurmak isteyenlerin dünyayı tek elden yönetmeye yönelik projesinin önemli bir vasıtası ve Vatikan'ın da yeni misyonerlik yöntemidir. Bu anlamda "dinler arası diyalog" ya da "medeniyetler ittifakı", küreselleştirme, Büyük Orta Doğu, dinî çoğulculuk, ılımlı İslam gibi fikirlerin ve yapılan faaliyetlerin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçasıdır.

Batı'nın "medeniyetler ittifakı" ile öngördüğü amaç ve hedefler bir tarafa, Türkiye'nin küreselleşme ya da yeni dünya düzeni gibi gelişmelerden kendini soyutlaması nasıl mümkün değilse, bu girişim açısından da kendisini sakınabilmesi pek mümkün olamayabilir. Türkiye'nin kendi ulusal güvenliği ve menfaatleri açısından konumunu iyi belirlemesi gerekmektedir. Türkiye girişimi kendi lehine döndürme becerisini gösterebilmelidir. Türkiye millî kimliğini muhafaza ederek uluslararası camiada esaslı bir güç hâline gelebilmenin yol ve yöntemlerini aramalıdır. Aksi hâlde, Vatikan projesine hizmet etmekten başka bir sonuç elde edilemeyecektir. Oysa bu çabalarla Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu ile kültürel bir bütünleşme sağlamayı başarabilen Türkiye, lider ülke olma misyonunu da üstlenebilecektir. ■

¹ Doğu ve Batı medeniyetlerinin insana, topluma, yaşama, doğaya, dine, maddeye, üretim ve tüketime farklı bakış açılarını "saf örnek"ler olarak Doğu'yu temsilen Hay bin Yakzan, Batı'yı temsilen Robinson Crusoe'dan yola çıkarak ortaya koymaya çalışan bir çalışma için bk. Halis Çetin, "Çatışma ve Dialog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)", *AÜSBF Dergisi*, 58-2, s. 52. Aynı konuyu tarihî perspektifi ile inceleyen bir çalışmada bk. E. Semih Yalçın.

² Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog Gerçeği", <http://www.kibris1974.com/dinler-arasi-diyalog-gercegi-prof-dr-mehmet-bayraktar-t81129.html>, (23.12.2009). "Dinlerarası Diyalog Vasıtasıyla Medeniyetler İttifakı Mümkün mü?" 2023, Sayı 60, s.56-63.

³ Ramazan Altıntaş, “Diyalogda Yeni Konsept Değişikliği: Medeniyetler İttifakı”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, 6 : 2 (2008), s. 8-9. Yazara göre, dinler arası diyalog İslam dini açısından ancak bir mücadele aracı olarak görülebilir. Nasıl bu girişim Hristiyanlık açısından bir misyonerlik aracı ise İslam dini açısından da barış ve kardeşliğin yegâne temsilcisinin İslam olduğu mücadelesini içerir. Yazar, bu görüşünü Nahl suresine dayandırmaktadır: “(Ey Muhammed!) Rabb’inin yoluna, himmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabb’in kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi ilendir.” Kur’an-ı Kerim, Nahl, 16/125.

⁴ Hasan Hüseyin Akkaş, “Küresel Diyalogu Sürdürmede Demokrasi Tartışmaları ve Türk Demokrasisine Etkileri”, <http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/demokrasi/demokrasi3.pdf>, (24.10.2009). Kant’ın ebedi barış kuramı hakkında: E. Hırş, “Kant’ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi”, **AÜHF Dergisi**, Yıl 1946, Cilt 3, Sayı 1, s. 3-31.

⁵ United Nations, Alliance of Civilizations Report of the High-level Group, http://www.unaoc.org/repository/HLG_Report.pdf, (22.12.2009).

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Medeniyetler İttifakı Ulusal Plan (2008-2009), http://www.medeniyetlerittifaki.org.tr/raporlar/mi_ulusal_plan.pdf, (24.10.2009)

⁷ Dünya düzeni düşüncüleri hakkında: İlhan Lütem, “Federal Bir Dünya Nizamı Tasarıları”, **AÜHF Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3-4, 1950, s. 119-166.

⁸ Özdağ, s. 25.

⁹ Çağrı Erhan, “ABD’nin Ulusal Güvenlik Anlayışı”, **AÜSBF Dergisi**, 56-4, s. 79.

¹⁰ Özdağ, s. 26.

¹¹ Erhan, s. 86.

¹² Mehmet Bayraktar, “Dinlerarası Diyalog Gerçeği”, <http://www.kibris1974.com/dinler-arasi-diyalog-gercegi-prof-dr-mehmet-bayraktar-t81129.html>, (23.12.2009)

¹³ Samuel P. Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, (çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir), Okuyan Us Yayın, İstanbul, 2006, s. 24-28.

¹⁴ Haydar Gölbaşı, Ayhan Dever, “Medeniyetler Çatışması Teorisi ve Dinler Çatışması: Kendini Gerçekleştiren Kehanet”, **CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 1, 2007, s. 60.

¹⁵ Deniz Altınbaş, “Avrupa’da Kimlik ve Medeniyetler Çatışması”, **ASAM Stratejik İnceleme E-Dergi**, 2006, s. 56.

¹⁶ Altınbaş, s. 55.

¹⁷ Gölbaşı ve Dever, s. 60.

¹⁸ Halil İnalçık, “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, **Doğu Batı**, Yıl 1, Sayı 2, 3. Baskı, Şubat-Mart-Nisan, Ankara, 1998, s. 20.

¹⁹ Sacit Hadi Akdede, “Küresel Çeşitlilik ve Global Politik Şiddet”, **AÜSBF Dergisi**, 62-1, s. 14.

²⁰ Mehmet Bayraktar, “Dinlerarası Diyalog Gerçeği”, <http://www.kibris1974.com/dinler-arasi-diyalog-gercegi-prof-dr-mehmet-bayraktar-t81129.html>, (23.12.2009)

²¹ Mehmet Bayraktar, “Dinlerarası Diyalog Gerçeği”, <http://www.kibris1974.com/dinler-arasi-diyalog-gercegi-prof-dr-mehmet-bayraktar-t81129.html>, (23.12.2009)

²² Ramazan Kılınc, “Medeniyetler İttifakı Projesinin Türkiye’ye Faydası Ne?”, <http://abhaber.com/>, (23.12.2009).

²³ Tarık Oğuzlu, “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, **Ortadoğu Analiz**, Eylül 2009, Cilt 1, Sayı 9, s. 49-50.

²⁴ Oğuzlu, s. 49.

²⁵ Mehmet Karataş, **Küreselleşme ve Türk Kimliği**, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 177-178.